

УДК 314.117(497.1)“1971”
323.15(497.1)“1971”

Оригиналан научни рад
Примљен: 12. 3. 2016.
Прихваћен: 4. 4. 2016.

Слободан СЕЛИНИЋ
Институт за новију историју Србије
slobojana@yahoo.com

Национално питање у попису становништва Југославије 1971.*

Апстракт: Национално питање је било једно од најважнијих питања постојања југословенске државе. У раду је описан значај пописа становништва 1971. за међунационалне односе у земљи и како је југословенска власт, тј. СКЈ дефинисао појаве које су изазивале највише спорова (изјашњавање Југословена и муслимана и исказивање према регионалној припадности). Рад је написан на основу грађе из фондова Архива Југославије, Хрватског државног архива, штампе и литературе.

Кључне речи: Југославија, попис становништва 1971, Југословени, муслимани, регионално опредељени, СКЈ, Хрватска, Србија, Македонија, Словенија, БиХ

Припреме за попис становништва Југославије 1971. су се претвориле у једно од важнијих политичких и националних питања. Атмосфера у држави је већ била бременита националним и међурепубличким споровима, које су Јосип Броз и партијски врх годинама гурали под тепих догме о социјалистичком самоуправљању и радничкој класи као „цементу“ југословенског јединства који је довољно јак да издржи националне разлике. Национализам у Хрватској је растао. На Косову и Метохији су била свежа сећања на демонстрације Албанаца, а националне односе је оптерећивало

* Чланак је резултат рада на пројекту (№ 47027) *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и протеривање и исељавање Срба и Црногораца. Републичка руководства су се сукобљавала око „државног капитала“, инвестиција, девизног режима, помоћи неразвијеним крајевима и бројних других питања. „Језичко питање“ заоштрено 1967. није било скинуто са дневног реда. Део српске интелектуалне елите се није мирио са натурањем Србима хипотеке о „великосрпском хегемонизму“, стварањем црногорске нације, тешким положајем Срба на Косову и Метохији и немешањем руководства Србије у питање судбине Срба ван Србије. Федерација је слабљена на сваком кораку: и формално – смањењем уставних овлашћења, и практично – све већом независношћу републичких центара. Држава је постајала скуп шест (осам) нејединствених држава, а партија прости збир шест (осам) партија. Како се Јосип Броз више пута изразио, у држави је трајало национално „пребројавање“. Зато је национално изјашњавање становништва у попису 1971. постало важна политичка тема. Основни спорови су вођени око начина изјашњавања, тј. одређивања појма „Муслиман“ и „Југословен“ и око питања изјашњавања грађана према регионалној припадности. Техничке припреме за попис су почеле још 1967, а током целе 1970. и првих месеци 1971. су различите политичке инстанце, пре свега партијске, настојале да одговоре на ова кључна национална и политичка питања пописа. Извршен је и пробни попис 1969. и његови резултати су унели додатно неспокојство међу политички врх, јер се велики број грађана определио као Југословени. То је за државни и партијски врх, посебно за руководиоце Словеније и Хрватске, било крајње непожељно.¹

Спорови, нејасноће и покушаји да се реши питање изјашњавања муслимана и Југословена нису били нови. Та два појма су одређивана у складу са актуелним политичким и друштвеним тре-

1 Вишенационални карактер југословенске државе и различити аспекти националног питања су истраживани у бројним радовима. Поменућемо само оне који су нам највише помогли да сагледамо неке теме значајне за овај рад: Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, трећа knjiga, (Београд: Nolit, 1988); Љубодраг Димић, *Срби и Југославија, простор, друштво, политика (поглед с краја века)*, (Београд: Стубови културе, 1998); Бранко Петрановић, *Југословенско искуство српске националне интеграције* (Београд: Службени лист, 1993); Mile Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991*, (Београд: Удружење за друштвену историју, 1999); Радмила Радић, *Држава и верске заједнице, 1945–1970*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2002); Kosta Nikolić, „Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije. Doktrina i praksa 1919–1945“, *Istorija 20. veka* 2/1998, 65–86; Predrag J. Marković, „Istoričari i jugoslovenstvo u socijalističkoj Jugoslaviji“, *JiČ* 1–2, 2001, 151–164; Desanka Pešić, „Jugoslovenstvo‘ u kongresnim dokumentima KPJ/SKJ“, *JiČ* 3/1987, 99–111.

нутком. У свим пописима становништва социјалистичке Југославије је грађанима било постављено питање о националној припадности. Та рубрика је носила назив „народност“. Ни у једном попису није било места за Југословене у смислу народности, док је статус муслимана еволуирао од верске до етничке категорије. Југословен је тумачен само као припадност „широј југословенској заједници“, али не и као посебна народност. У попису 1948. није постојала категорија Југословен ни као „Југословени неопредељени“ ни као „Југословени национално неопредељени“. Муслимани су могли да се изјасне као припадници неке југословенске нације („Србин-муслиман“, „Хрват-муслиман“) и као „неопредељен муслиман“. Муслимани југословенског порекла су се изјаснили као Срби (161.036), Македонци (37.096) и то само у Македонији, и Хрвати (29.071), а њих 808.921 као „неопредељени муслимани“, махом у БиХ. Укупно их је било 1.036.124.² У пописници за 1953. су се појавили и Југословени. Писало је да се лице југословенског порекла које није ближе национално опредељено уписује као „Југословен-неопредељен“ и у ту категорију су ушли и они који су се изјаснили по регионалној припадности, као и муслимани који се нису национално изјаснили, ако су били југословенског порекла. Они национално неопредељени који нису били југословенског порекла уписивани су као „национално неопредељен“. Промењен је начин исказивања муслимана, па су исказивани као национално опредељени и национално неопредељени муслимани југословенског етничког порекла. „Југословена неопредељених“ је било 950.690, од тога у БиХ 891.800.³ У попису 1961. муслимани су дефинисани другачије. Грађани југословенског порекла који су се сматрали муслиманима у етничком смислу и нису се определили за неку од југословенских нација су се декларисали као „Муслимани“ (у смислу етничке припадности). Дакле, као муслимани се нису могли исказати припадници нејугословенских народа који су били исламске вере. Грађани који су се изјашњавали као Југословени су били изједначени са онима који се нису национално определили и онима који су се изјаснили за регионалну или покрајинску припадност. Сви су сврставани у рубрику „Југословен национално неопредељен“. Страни држављани

2 *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga IX: Stanovništvo po narodnosti, (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1954), XIV, XVII, 2, 3; Архив Југославије (АЈ), 507/IV, СКЈ, Извршни комитет-биро, IV/100, Савезни завод за статистику, 5. јануар 1970; Радић, н. д., II/617.

3 *Popis stanovništva 1953*, knjiga VIII: Narodnost i maternji jezik, (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1959), VII, 2, 3; АЈ, 507/IV, СКЈ, IV/100, Савезни завод за статистику, 5. јануар 1970; Радић, н. д., II/617.

који се нису национално определили су исказани као „национално неопредељени“. „Југословена национално неопредељених“ је било око 1,7% становништва – 316.125.⁴

До краја шездесетих година статус муслимана је промењен и њима је призната националност. У историографији је тај процес повезиван са великим значајем исламских земаља у југословенској политици несврстаности и политичким, културним и економским снажењем муслимана у БиХ и Југославији. Верска одредница је постала национална. Централни комитет Савеза комуниста БиХ је на седницама 26. јануара и 17. маја 1968. прогласио муслимане посебним, шестим конститутивним народом.⁵ Попис из 1971. је био прилика да таква политика буде озваничена и на државном нивоу. Руководства других република су прихватила то што је власт БиХ прокламовала да су муслимани посебан народ, али је остала дилема да ли да поред одреднице „Муслиман“ приликом пописа стоји у загради „у смислу етничке припадности“ или да се тај додатак брише. Очекивало се да би његово брисање могло да доведе до неспоразума код других народа исламске вере у Југославији. Такође, дилема је појачавана чињеницом да је појам муслиман ван БиХ и ван Југославије означавао припадника исламске вере.

За разлику од муслимана, мењано је значење појма Југословен, али СКЈ никада није прихватио могућност да тај појам садржи у себи национални смисао. Штавише, у годинама пред попис из 1971. свако повезивање југословенства са националним опредељењем било је од врха СКЈ прокажено. У одбацивању националног призива југословенства предњачили су руководио-

4 *Popis stanovništva 1961*, Knjiga I: Vitalna, etnička i migraciona obeležja, (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1970), XVIII, XIX, 73, 74; AJ, 507/IV, IV/100, Савезни завод за статистику, 5. јануар 1970; Радић, н. д., II/617, 618.

5 Радић, н. д., II/619; Husnija Kamberović, „Josip Broz Tito i nacionalni identitet Muslimana u Bosni i Hercegovini – dva viđenja“, *Tito – viđenja i tumačenja*, urednik dr Olga Manojlović Pintar, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 274–281; Husnija Kamberović, *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke istorije 20. stoljeća*, (Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2011), 180–218; Атанасије Атанасиадис, *Исламска димензија етногенезе Бошњака. Историјски токови и савремено стање*, (Крагујевац: Каленић, 2015), 158; Iva Lučić, „Stavovi Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije o nacionalnom identitetu bosanskih Muslimana/Bošnjaka. Između afirmacije, negacije i konfesionalne artikulacije“, *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, (Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2009), 97–115; Husnija Kamberović, „Bošnjaci 1968: politički kontekst priznanja nacionalnog identiteta“, *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, (Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2009), 59–81; Dženita Sarač-Rujanac, *Odnos verskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka od 1980. do 1990. godine*, (Sarajevo: Institut za istoriju, 2012).

ци Хрватске, попут Савке Дабчевић, и словеначки функционери, попут Виде Томшић или Едварда Кардеља. Југословенство је било непожељно, осим у смислу припадности „југословенској социјалистичкој заједници“ и, евентуално, као израз југословенског патриотизма. Чак и у том случају, који је могао да буде толерисан, било је боље не помињати га. Југословенство као нова нација, „супернација“ или „наднација“ није било дозвољено. Било каквом помињању југословенства у националном смислу је пришивана етикета унитаризма и хегемонизма. Подразумевало се да се мисли на српски унитаризам или хегемонизам, а неретко је то и изговарано. За Партију је југословенство било „маскирање великосрпских ставова“ и „могућност прикривања једног доста камуфлираног шовинистичког гледишта“.⁶ Ни после пола века од периода када је радила на разбијању Југославије (1923–1935), КПЈ (СКЈ) није напуштала догму о Краљевини Југославији као тамници народа коју су створили „империјалисти“ Антанте и српска буржоазија и оптужбу о „великосрпском шовинизму“ који угњетава друге нације и који је највећа опасност за државу.⁷ Како се при крају постојања југословенске државе изразио Бранко Петрановић, југословенство је било „под тешким хипотекама у делу домовине. Изједначено са бауком унитаризма, српском експанзијом, намерама да се наметну неки шумадијско-динариодни критеријми“.⁸ Југословенство је дозвољавано само у класном смислу, као вид „пуног остваривања социјалистичких самоуправних тежњи радних људи“ и „заједничка самоуправна перспектива, заједнички економски, друштвени и политички интереси наших људи“.⁹ Када су отворене расправе о југословенству пред попис 1971. партијски врх је Југославију већ доживљавао као пролазну творевину. После југословенства „троименог народа“ уз задржавање у називу „племенских ознака“, интегралног југословенства, „реалног“ југословенства Милана Стојадиновића те „партизанског“ југословенства и југословенства „братства и јединства“ заснованог на вештачкој националној симетрији која је почивала на обманама о једнаком страдању свих

6 АЈ, XXIIIА, Комисија за питања међунационалних и међурепубличких односа, к. 1/1-4, док. 1,

7 Nikolić, „Nacionalna politika“, 65–86; Pešić, „Jugoslovenstvo‘ u kongresnim dokumentima KPJ/SKJ“, 99–111; Branislav Gligorijević, „Jugoslovenstvo između dva rata“, *JiC* 1–4/1986, 71–97; Коста Николић, *Мит о партизанском југословенству*, (Београд: Завод за уџбенике, 2015), XII–XIV.

8 Branko Petranović, *Bez bojazni od tabu tema*, (Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010), 151.

9 АЈ, 507/IV, IV/101, 39. седница, 16, 17, 18. 3. 1970.

југословенских народа у рату и њиховом једнаком доприносу ослобађању, у југословенској историји је наступио период „транзитног југословенства“.¹⁰

Крајем шездесетих година југословенски партијски врх није могао да сасвим контролише бројне процесе у земљи, па је контроли измицало и испољавање југословенских осећања. Децидан став југословенских комуниста да југословенство не може да буде народност није спречавао део грађана да се изјашњавају као Југословени на пописима становништва. Како су расле међунационалне напетости у земљи, тако су многи грађани у југословенству видели спас од међунационалних сукоба. Југословенству није било места у партијским документима, али је у многим анкетама међу посланицима, студентима и радницима и у писмима читалаца објављеним у штампи било оних који нису хтели да се изјасне ни за једну нацију, већ су бирали да буду Југословени. Са том чињеницом су морали да се суоче и партијски и државни руководиоци и да признају да такви грађани постоје. Та појава је додатно привлачила пажњу приликом спровођења пробног пописа становништва 1969. године. Од 37.864 испитаника, одговори њих 3,6% су наговестили да ће се у попису изјаснити као Југословени, а у БиХ чак 11%. За врх СКЈ то је био алармантан податак.¹¹

Тако су се пред попис 1971. искристалисала два основна проблема: како приликом пописа назвати рубрике за Југословене и муслимане и како их касније сврстати приликом приказивања резултата. Када се томе дода да није било јасно шта се подразумева под „матерњим језиком“, да је постојало несагласје око исказивања Русина и Украјинаца (да ли Русини имају право да се изјасне одвојено) и да је пред сам попис драматично ескалирао сукоб око права грађана да се регионално изјашњавају, јасно је да је нерешених националних питања у припремама за попис било много.

Политичке припреме за попис су интензивирани почетком 1970. Послом је руководило Председништво СКЈ, тј. Радна група за народности и етничке групе Комисије за развој друштвено-поли-

10 Димић, *Срби и Југославија*, 115–154; Љубодраг Димић, „Држава, интегрално југословенство и култура“, *Књижевност* 1–3/1994, 171–207; Никола Жутић, „Идеологија југословенства и њено распадање (1929–1939)“, *Историјски гласник* 1–2/1988, 63–91.

11 АЈ, 507/IV, IV/100, Савезни завод за статистику, 5. јануар 1970.

тичких заједница и међунационалне односе Председништва СКЈ у сарадњи са одговарајућим републичким комисијама. Пре прве седнице ове групе, о најважнијим питањима је расправљано 14. јануара 1970. на заједничкој седници секретаријата ЦК СК БиХ и Комисије за развој међунационалних односа и унапређивање међурејубличке сарадње, чији је председник био Ахмед Ћатић. Закључено је да би требало јасно разликовати појам муслимана као етничку припадност од припадности исламској верској заједници, уз образложење да би се тиме спречиле нежељене политичке последице попут истицања паролу коју би „подгријали муслимански шовинисти: ‘Сви муслимани на окуп’“ или захтева да Босна постане „центар муслиманског /исламског/ свијета“. Руководство БиХ је сматрало да се југословенство не може прихватити као национална категорија, али да је требало омогућити онима који су хтели да се изјасне као Југословени да то и учине. При том је сугерисано да уз одредницу „Југословен“ не иде додатак „национално неопредељени“ као што је било у претходном попису, јер би та одредница сугерисала „негативно значење“, већ би било боље да се уведе термин „без националности“ или неки други додатак појму „Југословен“. На овом састанку је изнето и мишљење, које није било уобичајено у партијским редовима, да се не би могло прихватити ни тумачење појма „Југословен“ као вид припадности југословенској социјалистичкој заједници, јер би то могло да значи да само тај појам подразумева ту припадност, а не и појмови „српство“, „хрватство“, „македонство“ итд. У то време није била честа ни још једна идеја изнета на овом састанку – да се приликом пописа уведу и подрубрике у којима би се они који се изјасне као Југословени определили из које националне средине потичу и да ли су деца мешовитих бракова.¹²

Радна група за народности и етничке групе Комисије за развој друштвено-политичких заједница и међунационалне односе Председништва СКЈ је први пут о попису расправљала 16. јануара 1967. Потврђен је став да су муслимани „индивидуалност која се не може поистоветити са припадношћу одређеној конфесији“, али су постојале две варијанте за артикулацију тог става у попису. Према једној, они би се опредељивали као „Муслимани БиХ“, тј. као оформљена етничка целина специфична за ту републику, а према другој би свим грађанима који се осећају као муслимани било омогућено да се тако изјасне, без обзира на републичку припадност. Дакле, није било јасно да ли муслимане територијално ограничавати републичким границама БиХ. Тада је отворено и питање изјашњавања

12 АЈ, 837, КПР, II-4-6/45, Комисија ЦК СК БиХ за рад СК..., број 012-254/1-70.

мањих етничких група, попут Рома-Цигана, Русина, Украјинаца и др. Став руководства Војводине је био да би требало да се Русини и Украјинци одвојено искажу у попису, а не да рубрика гласи „Русин-Украјинац“.¹³ Директор Савезног завода за статистику Ибрахим Латифић је јасно наговестио да је статистичарима била потребна одлука политичког врха по питању исказивања муслимана као народа равноправног другим народима у Југославији. Упознао је присутне и са процентом оних који су се у пробном попису изјаснили као Југословени и упозорио да се у БиХ велики број посланика и одборника није национално опредељивао користећи право из члана 41 Устава СФРЈ према коме грађани нису били дужни да се национално опредељују, па се плашио да такав тренд не продре у „широке масе“ као нека врста пропаганде да не морају да се национално опредељују. Већ на овом састанку биле су уочљиве разлике око дефинисања муслимана, јер су македонски представници зазирали од ширења тог појма ван граница БиХ, плашећи се изјашњавања припадника ислама словенског порекла и македонског језика (Торбеши) у својој републици. Киро Хаџи Василев је прихватао да муслимани у БиХ могу да буду третирано као особена етничка група, али се није слагао да се то односи на целу Југославију. Тражио је да се као етничка група не сматра „муслиманство“, већ босанскохерцеговачки муслимани. За остале муслимане је тражио да остану као на прошлом попису „Југословени - национално неопредељени“ (на пример, муслиман из Санџака који није национално опредељен, а није ни Турчин ни Србин). Латифић га је упозорио да ће и тај муслиман да тражи да буде „Муслиман“. Василев је остао упоран у захтеву да не могу да признају неку етничку групу ни нацију само зато што су постојали људи који су се тако осећали, уз објашњење да нису признали ни југословенску нацију и да је не могу „прошверцовати“ у попису. То за њега није била лична воља, већ „тенденција“ и „политички став“ који држава није прихватила ни политички ни уставно. Аслан Фазлија се није слагао са Василевим да се појам „Муслиман“ ограничи само на БиХ, сматрајући да су они живели и у Санџаку, Црној Гори, на Косову и Метохији, те да је немогуће рећи за некога да је босанскохерцеговачки муслиман са Косова. Слагао се са тиме да се тај појам морао одвојити од вере. Василев је признао да одредба „босанскохерцеговачки Муслиман“ није решавала проблем, али је истрајавао на томе да ни јединствена ознака за целу државу не би решила проблем њихове „диференцираности“, тј. специфичности у различитим републикама, алудирајући тако на најосетљивије

13 АЈ, 837, II-4-6/45, Председништво СКЈ, Комисија за развој...

питање овог пописа за Македонију – статус припадника ислама у овој републици. Предложио је још једну варијанту – да босанскохерцеговачки муслимани имају право да се тако одреде, а остали не. То га је увело у полемику и са Добривојем Радосављевићем који је закључио да би у том случају постојали „Муслиман БиХ“, „Муслимани Санџака“, „Муслиман Црне Горе“ итд., а да се у основи радило о истом народу. Радосављевић се питао куда води „детаљисање“ око муслимана, износећи и став да је код етничке групе муслимана разлика између оних у БиХ и Санџаку била мања него између Срба у Пироту и Хрватској или Хрвата у Далмацији и Суботици. Сматрао је да је требало да се сви муслимани изјасне као „Муслимани“. Разлике су биле непремостиве. Закључак председавајућег Ласла Рехака – „Ја бих са овим завршио дијалог тиме да то треба да подлеже даљој дискусији“ – постао је парадигма свих разговора о овим питањима вођених наредних година дана.¹⁴

После ових састанака и консултација које су одржане у комисијама ЦК СК у републикама и покрајинама, одржан је 18. фебруара 1970. консултативни састанак у Сарајеву. Иницирали су га Комисија Председништва СКЈ за развој друштвено-политичких заједница и међунационалне односе и секретаријат ЦК СК БиХ. На њему су били неки чланови Председништва СКЈ, представници републичких и покрајинских комисија, неки чланови секретаријата извршних комитета, председник Савезног завода за статистику Ибрахим Латифић и директор Института за народносна питања из Љубљане Драго Друшковић. Састанку је председавала Вида Томшић, председник Комисије за међунационалне односе Председништва СКЈ, а на њему су усаглашени неки ставови и потом прослеђени Извршном бироу Председништва СКЈ и ИО СК ССРНЈ. Усвојена је формулација која ће постати устаљена у документима којима је политички припреман попис – да је потребно „развијање најшире друштвено-политичке и идејне активности пред сам попис становништва која би створила такву политичку климу у којој би се у потпуности испољила пуна равноправност народа и народности“. То је значило да је попис добио прворазредни политички значај и да су о кључним питањима одлучивали политички фактори (СКЈ и ССРНЈ). Завод за статистику је могао да се бави само техничким стварима. Све што се дешавало наредних дванаест месеци представљало је потпуну превагу политичких, националних и републичких аршина, интереса и компромиса над научним ставовима. Као једино „мерило осећања и свести“ сваког грађанина је усвојен принцип његовог слободног

14 АЈ, 507/XXIIIЦ, к. 4/1-22, док. 12.

националног опредељивања, а брига за доследно спровођење тог принципа и спречавање било каквих притисака пописивача или неког другог на грађане је такође била политички задатак власти. На овом састанку је закључено да се у методологији пописа примењује „научни критеријум“ и да се пописивачи оспособе да што потпуније објасне грађанима њихова права и дужности.¹⁵ Осим ових политичких ставова, на састанку је одлучивано и о неколико конкретних националних аспеката пописа. Није било дилеме око тога да сваког грађанина који се изјасни као муслиман треба третирати као муслимана у националном смислу и да се ти грађани приликом обраде података тако наведу. Усвојени су закључци ЦК СК БиХ којима је признат „национални субјективитет босанско-херцеговачких Муслимана“. Међутим, није било договора око третирања питања грађана Македоније муслиманске вероисповести који су говорили македонским језиком. Поновљено је да СКЈ не прихвата југословенство као националну или наднационалну категорију и да је онима који се определе као Југословени потребно објаснити да ће бити исказани као „Југословени – национално неопредељени“. Југословенство је признато само као „социјалистички патриотизам“. Усаглашено је да се у објављеним подацима народи и „народности“, тј. мањине, поређају по азбучном реду и да рубрика „Југословени – национално неопредељени“ буде дата после података о народностима и етничким групама. Није усвојен заједнички став око исказивања мањих група као што су били Роми (Цигани), Русини и Украјинци.¹⁶

Ахмед Ћатић је изнео став БиХ по коме је „феномен“ муслимана био јасно политички и уставно одређен. Позивао се на партијске одлуке, посебно на седнице ЦК СК БиХ. Изнео је став да се етничко језгро Муслимана развило унутар Југославије у „специфичним историјско-културним приликама на подлози српско-хрватског односно хрватско-српског језика“. Камен спотицања око дефинисања начина за изјашњавање муслимана је представљао захтев македонских званичника да се обрати пажња на припаднике исламске вере у Македонији, јер нису желели да се они изјасне као муслимани. За Светана Аврамовског би то значило стварање нереалне слике о муслиманима. Зато је инсистирао да на попису не може да стоји само „Муслиман“. Као алтернативу за муслимане који не припадају „једном народу као што је Муслиман Босне и Херцеговине“ предлагао је формулацију „Муслиман неопредељен“, што није наишло на подршку осталих учесника овог дијалога. Са ставом БиХ се сложио пред-

15 АЈ, XXIIIЦ, к. 1/1-5, док. 4.

16 АЈ, 837, II-4-6/45, Председништво СКЈ, Комисија за развој..., 02-123/1.

ставник Хрватске Милан Мишковић, али је уважавао и македонске аргументе. Црна Гора је подржала предлог да рубрика за изјашњавање муслимана мора да носи додатак којим ће се појаснити да се то односи на етничку припадност. Само „Муслиман“ су одбацили због могућих политичких импликација изазваних верском компонентом. Такође, нису прихватили ни да се појам „Муслиман“ веже само за БиХ, јер су били мишљења да се национална припадност не може свести само на територијалну компоненту. Члан комисије Председништва СКЈ Нисим Албахари је одбацио идеју да се муслимани изјашњавају као „Муслиман БиХ“, али и наглашавао да муслимани из других република нису били исте националности као муслимани из БиХ. Упркос томе, скренуо је пажњу да нико не може да спречи муслимана ван БиХ да се изјасни као муслиман, као што је претпостављао да ће део интелектуалаца, али и других грађана из реда муслимана у БиХ одбити да се изјасне као муслимани, размишљајући на следећи начин: „ја се осјећам Србин. Знам своју генеологију, знам поријекло моје породице из прошлости и ја се осјећам Србин, или ја се осјећам Хрват“. Бранко Микулић је веровао да би се све недоумице око исказивања муслимана могле решити рубриком „Муслиман у националном смислу“, чиме би се из ње искључили муслимани који су се осећали као Македонци, Албанци или Црногорци.¹⁷

Дискусију о југословенству је усмерио Ахмед Ћатић који је одбацио могућност да југословенство има националну компоненту. Као и у случају одређења према појму муслимана, позивао се на партијску прошлост, тврдећи да СКЈ никад није прихватио југословенство као „политички покрет и своју заставу“, да га је „категорички одбацио“ као националну категорију и придавао му само социјалистички значај, као и да ниједан југословенски народ или народност није прихватио југословенство или се одрекао свог идентитета. Навео је да је у историји југословенство имало „искривљен садржај“ у два периода – „унитаристичкохегемонистички режим старе Југославије“ и „етатистичко-централистичко-бирокуратске структуре социјалистичке Југославије“. Са овим ставом су се сложили представници осталих република, с тим да је група учесника овог састанка (Ћатић, Нисим и Милан Шкоро) предложила да се пописом детаљније проуче они грађани који се изјасне као Југословени. Мислили су да је требало увести подрубрике у којима би се грађани изјаснили да ли су из мешовитих бракова и која им је етничка припадност. Међутим, са тиме се није слагао Латифић, не желећи да се новим питањима „због једне мале масе“ додатно повећају трошкови попи-

17 АЈ, XXIIIЦ, к. 1/1-5, док. 4, Магнетофонски снимак са саветовања...

са. Представник ЦК СК Србије Веља Матић је, износећи став Србије, тражио да се грађани који се изјасне као Југословени тако и искажу у резултатима пописа, плашећи се да би у супротном настали „већи политички проблеми него што би било корисно (...) будући да би се они који су се тако изјаснили питали зашто се то крије“.¹⁸

Иако је на састанку у Сарајеву формално усвојен принцип поштовања научних критеријума приликом пописа, све време је било јасно да то тако неће бити. Управо је директор Савезног завода за статистику Латифић тражио од политичког врха да понуди тумачења спорних питања. Прва политичка инстанца је био ИК ЦК СКЈ. Он је о попису становништва расправљао 10. марта 1970. Уводну реч је имала Вида Томшић, која је, преносећи закључке саветовања у Сарајеву, подвукла велики политички значај пописа и потребу да пописивачи буду добро политички обучени. Њен став је био да је национално опредељење објективна ствар. Навела је да је комисија на чијем је челу била усвојила став да се муслимани искажу под тим именом, без додатка „БиХ“, при чему би се морало јасно назначити да се не ради о верском опредељењу, али је пренела и резерве представника Македоније. Она је припадала тврдој групи противника сваког вида југословенства осим оног повезаног са „социјалистичким патриотизмом“, па је била склона потпуном изостављању одреднице „Југословен“, што би значило да би се они који се тако изјасне били сврстани у „национално неопредељене“, заједно са онима који се изјасне према регионалној припадности. Ипак, признала је да се пописивачи не могу „мачевати“ са грађанима који и поред упозорења да то није национално опредељење и даље буду инсистирали да су Југословени или се изјасне по регионалној припадности (Далматинци, Босанци и сл.).¹⁹

Дискусија која је уследила је показала постојање много несагласности и нејасноћа око значења неких појмова. Највећи степен сагласности је постигнут око одбацивања националног карактера југословенства. Негирали су га Мика Трипало, Мијалко Тодоровић, Цвијетин Мијатовић и Будислав Шошкић, који је био веома рестриктиван према појму „Југословен“, тражећи да се он „избрише из категоризације“. Много већа несагласност је постојала око начина изјашњавања муслимана због страха македонског руководства од изјашњавања македонских муслимана. Крсте Црвенковски је сматрао да се пример са муслиманима из БиХ не може „пресађивати“ на Македонију. Позивао се на „објективни критеријум“ Вида Томшић

18 АЈ, XXIIIЦ, к. 1/1-5, док. 4.

19 АЈ, 507/IV, IV/100, 10. III 1970, Прилог 1.

тврдећи да се муслиманима у Македонији који су говорили македонским језиком, за разлику од других југословенских муслимана који су говорили српскохрватским језиком, не може дозволити да се изјасне као муслимани. Захтевао је да се онако како су узете у обзир специфичности БиХ, тако имају у виду и специфичности Македоније. Указао је на то да је у целом свету постојао покрет са циљем да окупи све муслимане и да је он имао „реакционарне позиције“. Тиме је муслимане у Југославији поделио у две групе: „босанско-санџачки“ и „македонски“, правећи оштру разлику међу њима. Првима је дозвољавао да се изјасне као муслимани, а другима не. Цвијетин Мијатовић је за муслимане у Македонији сматрао да су Македонци, али је бранио став да би муслимани требало да имају право да се тако изјасне у целој земљи, а не само у БиХ. Упоредивао их је са другим народима у Југославији и тврдио да не би били равноправни ако би били ограничени само на БиХ, јер ни други народи нису били ограничени само на једну републику. Мада је био за то да се муслимани исказују као „Муслимани“, прихватио је ставове из Македоније и био спреман да се уз ту одредницу дода и одређење да је реч о народности. Фадиљ Хоџа се противио да се рубрика за муслимане зове само „Муслиман“, већ да има и додатак „у националном смислу“. Он је указивао на Горанце на Косову и Метохији као сличан пример Торбешима. Мијалко Тодоровић је подвлачио потребу јасног разграничења националног и верског приликом изјашњавања муслимана, тим пре што се добрим делом радило о „примитивном свету“, па је очекивао да ће бити „бркања религиозне припадности и припадности у смислу народности“. Будислав Шошкић је посебност муслимана црпео из вероисповести повезане са посебним начином живота, одређеним менталитетом формираним „у току историјских збивања“ и „одређеног стања свести и одређених обичаја“ и није видео сметње њиховом изјашњавању и у другим републикама ван БиХ. Закључио је да би Савезу комуниста „штетило ако би се било где Муслиман осећао притешњен или обавезан да се декларише као Србин, Македонац или Црногорац, ако се он пре свега осећа Муслиманом“. Једину дилему је видео у верском карактеру, па се није противио томе да уз појам „Муслиман“ постоји ближа одредница „у смислу народности“. Мика Трипало је показивао разумевање за аргументацију Црвенковског, предлажући да се на неки начин истакне специфичност Македоније.

Ова дискусија је закључена усвајањем ставова око свих покренутих питања. Одлучено је да се рубрика у којој се евидентира национална и етничка припадност зове „народност или етничка

припадност“, да се муслимани искажу кроз подрубрику „Муслиман – у смислу народности“, с тим да сви пописивачи буду добро припремљени и да знају да то није верска припадност. За Југословене није било места у попису, па је уведен назив „Неопредељен у смислу народности“ уместо дотадашњег „Југословен - национално неопредељен“. Предложено је и да се Русини и Украјинци споје у „Русин-Украјинац“, да Роми буду „Ром-Циганин“ и да постоји и подрубрика „Није се изјаснио“. Она и „Неопредељен у смислу народности“ је требало да буду на крају, а остале да буду разврстане по азбучном и абecedном реду. Матерњи језик је означен као језик раног детињства.²⁰

Када су усвојени ставови у партијском врху, испоставило се да за њих није било сагласности Јосипа Броза. О Титовом незадовољству је морао да расправља Извршни биро СКЈ 16. априла 1970. Брозове ставове присутнима су пренели Стане Доланц и Фадиљ Хоџа, који је и информисао Тита о раније усвојеним закључцима Извршног бироа. Тито је сматрао да никако не би требало спречавати грађане да се опредељују као Југословени и противио се да се укине рубрика „Југословен - национално неопредељен“ и уведе рубрика „неопредељен у смислу народности“, чиме би одредница „Југословен“ била избачена. Чланови Извршног бироа су ипак били ближи ставу који су већ усвојили. Едвард Кардељ, који није присуствовао претходној седници Извршног бироа, сложио се са закључцима усвојеним на тој седници. Изричито се противио могућности да се грађанима допусти да се изјасне као Југословени у националном смислу, тражећи да његов негативан став уђе у записник уколико се одлучи другачије. Дозвољавао је само могућност да остане „Југословен национално неопредељен“, али никако да буде само „Југословен“. Крсте Црвенковски је изнео и могућност да се грађанима дозволи да се изјасне као Југословени, али да се онда сви такви при исказивању резултата „баце“ у „неопредељене“, што је у основи опет значило да се у резултатима пописа не појаве Југословени. Биро је задужио Виду Томшић и Крсту Црвенковског да покушају да разговором са Титом реше ово питање.²¹

Тито је председника Комисије за међунационалне односе Председништва СКЈ Виду Томшић и члана ИБ Председништва СКЈ Крсту Црвенковског примио 21. априла 1970. Они су му пренели став Комисије да би у рубрици „Југословен“ требало да у загради стоји „национално неопредељен“. Тито се није сложио, сматрајући да се тим термином изражава „један негативан однос“. Црвенковски

20 АЈ, 507/IV, IV/100, 10. III 1970, Прилог 1.

21 АЈ, 507/IV, IV/105, Прилог 1.

је касније сведочио да је Тито на почетку разговора био „јакo резервисан“. Касније је изјавио да „не жели да буде арбитар у том питању и, према томе, не жели да се код решавања тог проблема позивају на њега“, односно „да га не треба у то много мешати“, понављајући да Југословен није била ознака за народност, али да је за то требало пронаћи неку другу рубрику. Исажао је и негативан став према атмосфери у којој је вођена дискусија око пописа становништва, јер му је личила на „тенденцију пребројавања, колико има ових колико оних, која је нација набројнија итд.“ Као заједнички став Тита, Црвенковског и Томшићеве би се могло извући размишљање да се евентуално Југословени исказу кроз рубрику „остали“.²²

Извршни биро Председништва СКЈ је о исходу разговора са Титом информисао Црвенковски 28. априла 1970. Саопштио је да је договорено да свако ко жели може да се декларише као Југословен, али да се избаци инсистирање комисије и Виде Томшић да пописивач буде дужан да ономе ко се тако изјасни скрене пажњу да то није народност, јер би то био притисак на грађане који уставом није дозвољен. Пошто је консултован и Тито, који је био незадовољан дотадашњим ставовима о националном питању у попису, Извршни биро је усвојио коначне ставове. Договорено је да се „Муслимани српско-хрватског говорног језика“ исказују као „Муслиман - у смислу народности“ (БиХ и Санџак), при чему би пописивачи требало да знају да се у ту рубрику не уписују припадници исламске вере. Утврђено је и да се грађани који се „не изјасне у смислу народности (Југословени)“ или се изјасне у смислу регионалне припадности („Личанин, Далматинац...“) прикажу у рубрици „Разно“. Тиме Југословени у резултатима пописа не би били наведени међу народима и народностима.²³

Осим о најкрупнијим питањима (муслимани и Југословени) до тада је у консулатцијама у врху СКЈ и у републичким органима било договорено и да се Роми (Цигани) могу слободно изјашњавати како желе, с тим да се у попису исказу као Ром-Циганин. Мишљење удружења РХОМ да је назив Циганин увредљив је одбачено као „искључиво“. За Русине и Украјинце су и даље постојала два мишљења: да се исказу одвојено, а прикажу заједно или да се Русинима остави право да се прикажу и исказу одвојено. За оне који се регионално исказу преовладавао је став да се сврстају у „остали“ или „неопредељени у смислу народности“.²⁴

22 АЈ, 837, II-4-6/45; АЈ, 507/IV, IV/106, Прилози 1, 5.

23 АЈ, 142, ССРН, к. 324, 01-12/4, 12. 5. 1970; АЈ, 507/IV, IV/106, Прилози 1, 5.

24 АЈ, 142, ССРН, к. 324, 01-12/4, 12. 5. 1970.

Тако је Извршни биро СКЈ после низа састанака и информација комисије овог тела за развој друштвено-политичких заједница и међунационалне односе, седница самог бироа и података Савезног завода за статистику, усвојио ставове који су уобличени у документ назван „Резиме ставова Извршног бироа СКЈ о неким идејно-политичким питањима пописа народности у попису становништва СФРЈ у 1971. години“. Он је прослеђен републичким органима и ССРН на разматрање.²⁵

Извршни одбор Савезне конференције ССНР Југославије је о спорним питањима везаним за попис расправљао 12. маја 1970. Ова организација је била кровна организација, тј. њена улога је била да артикулише политичку вољу у вези са дилемама везаним за попис. То је била најбурнија седница неког савезног тела на којој је расправљано о попису, иако су пре њеног почетка већ постојали мање-више усаглашени сви ставови. У петочасовној расправи су испољене велике разлике у схватању појма југословенства, па није било договора око исказивања у попису оних који се изјасне као Југословени. Дискусија о овом питању је била оштра и емотивна, посебно после ставова Енвера Реџића из Института за изучавање радничког покрета из Сарајева. Ни идеја да се Југословени разврстају у оквиру рубрике „Разно“ није добила пуну подршку. У поређењу са дискусијом о овом питању, све остале теме су биле у сенци (исказивање муслимана, одвојено исказивање Русина и Украјинаца, рубрика „Роми“ са или без додатка „Цигани“ итд.). Владимир Кривиц је био међу реткима који су сматрали да је „Циганин“ био увредљив назив и да није смео да остане у попису. Сагласност је постигнута само око питања која нису ни била спорна – око потребе поштовања принципа слободног националног опредељивања грађана, да Југословени нису нација нити оформљена етничка групација и сл. Зато је договорено да се дискусија са овог састанка не објављује док се спорна питања не разјасне.²⁶

Током ове седнице у центру пажње је било југословенство. Било је и других чланова овог тела, попут Пунише Перовића, који су били веома резервисани према предлогу да се грађани могу изјаснити као Југословени а да се у резултатима тако неће моћи исказати, већ ће бити исказани под „Разно“, али је бура наступила тек са излагањем Енвера Реџића. Он се није слагао да се југословенство сведе само на тадашњи политички тренутак и сузи само на припадност социјалистичкој заједници, што је била политика државног

25 АЈ, 507/IV, IV/122, Резиме ставова...

26 АЈ, 837, КПР, II-4-6/45, Стр. пов. 385/1.

врха и републичких руководстава. Томе је супротстављао уверење да је „југословенска мисао“ имала своју „вишестолетну историју“ и историјско-политичку садржину. Позивао се и на бројне анкете листова, часописа, института у Југославији после рата који су показивали да је југословенска мисао остала присутна у свести стотина хиљада грађана. Инсистирао је и на томе да је научни приступ важнији од политичког. Питао се како се може научно пратити неки историјски процес када се у статистичкој евиденцији брише показатељ који непосредно доприноси научној идентификацији тог процеса, верујући да је само наука та која има „изворни задатак да идентификује и дефинише друштвено-историјска кретања“ и да се политика правилно поставља само када се ослања на искуства, методе и резултате науке. Говорио је о томе да је друштвена наука проучавала друштвена кретања објективно, а не „пропагандистички“, па није било потребе да се друштвеној науци, посебно историји, спречи да испуњава своју улогу ослањајући се на богату грађу коју ће пружити попис из 1971. Своје противнике је посебно изнервирао изјавом да је тачно да су Југословени сви грађани Југославије, али да су Југославију стварали југословенски народи, као што су Турску, Немачку и Италију створили њихови народи, а не југословенски. Обавезним је сматрао да се прави разлика између Југословена у етничком-историјском смислу и Југословена као припадника „самоуправне социјалистичке заједнице равноправних народа и народности, као држављана СФРЈ“. Зато није желео да се они који се изјасне као Југословени сврстају ни у „остале“, како је предлагао Завод за статистику ни у „разно“ како је предлагао Извршни биро СКЈ. Више учесника састанка је осудило ставове Реџића. Ласло Рехак и Љупче Арсов су га напали да истицањем разлике између југословенских и других народа није поштовао Устав по коме је Југославија била државна и друштвена заједница „народа и народности“ Југославије. За Виду Томшић је југословенство било припадност „активном социјалистичком програму Југославије“, однос према самоуправљању и реформама после 1966, док је југословенство у етничком смислу прогласила за крупну грешку, па је за слом Краљевине Југославије окривила тадашњи режим тврдећи да је Југославија разбијана онда када је Словенцима, Македонцима и мањинама одузимано право на властиту националност. Владимир Кривиц је упозоравао Реџића да су Словенци били слични у „етничко-историјском моменту“ и са Чесима и Словацима и да су са њима живели у истој аустроугарској држави. Кривиц је тврдио да је Реџић био у забуни ако је мислио да је историјски покрет који се борио за стварање Југославије нашао своје оживотворење у социјалистичкој Југославији.

Душан Ичевић је одбијао етнички смисао Југословена као нове нације или наднације. Бено Зупанчић је кривио Реџића да је идентификовао сродност словенских народа у Југославији са југословенством чиме се залагао за то да Југословен буде национална категорија, што би значило да Мађар, Албанац и Турчин не би били Југословени. Реџић није попуштао. Бранио се да није рекао да су Југословени народност или национална или наднационална категорија нити да је тврдио да је југословенство етничка заједница, али је истрајавао на томе да су југословенски народи били етнички блиски и сродни. Кривицу је узвратио да јесте тачно да су Словенци били етнички сродни и са Чесима, али је подсетио да су државу ипак стварали са Србима и Хрватима, јер су са њима били сроднији. У оштрој дискусији су се издвајале и речи Глиге Мандића који је веома емотивно бранио своје право да се изјасни као Југословен. Више пута је питао зашто му се импутира унитаризам само зато што се изјашњава као Југословен. Арсову је одговорио да је из његове дискусије произишло да је Мађар могао да се определи као Мађар, да је и онај ко је желео да се изјасни као „Тунгуз“ имао то право, а он није могао као Југословен, већ му се „набија етикета унитаризма зато што се осећам Југословен“. Осудио је праксу да се неке „прикачи“ етикета унитаризма, „па удри по њему“.²⁷

Овога пута је мање пажње посвећено изјашњавању муслимана. Основни спор је био око тога да ли се они могу ограничавати само на БиХ и Санџак. Најозбиљније се овим проблемом бавио Пуниша Перовић који је у ограничавању изјашњавања муслимана као народности само на БиХ и Санџак видео „непоследност, начелну поставку“, јер је ограничавано право муслимана у другим републикама да се изјасне „као њихова сабраћа“ у БиХ и Санџаку. Тражио је да се размисли о томе да ли је то целесходно политичко решење или је у питању била дискриминација и „одвајање Муслимана. Једни јесу – као нација, други нису“. Вида Томшић се није слагала са њим, иако је начелно прихватила могућност да се избаци ограничавање муслимана на БиХ и Санџак. Међутим, полазила је од тога да је народност морала да буде везана за одређену територију и језик и да су муслимани у БиХ били другачија група од муслимана који се служе албанским или македонским језиком. Душан Ичевић је уочавао „особен процес националног индивидуализовања Муслимана“ и није се слагао да их треба територијално ограничити, јер би у том случају подаци добијени пописом били нереални и нетачни. Бурна расправа у ИО СК ССРН је тако окончана без усаглашених ставова.²⁸

27 АЈ, 142, ССРН, к. 324, 01-12/4, 12. 5. 1970.

28 АЈ, 142, ССРН, к. 324, 01-12/4, 12. 5. 1970.

„Резиме“ ставова Извршног бироа СКЈ је достављен и свим републичким и покрајинским централним комитетима СК и Комитету СКЈ у ЈНА. Они су га разматрали током лета. У републикама су заседале одговарајуће комисије или секретаријати ЦК, у Словенији је партијски врх обавио консултације и са представницима Института за народносна питања из Љубљане, Уставним судом Словеније и Заводом за статистику Словеније.²⁹ У Хрватској су 25. јула о овој теми расправљали представници ЦК СКХ, синдиката, ССРН, СУБНОР и уредништва *Наше теме*.³⁰

После ових консултација у републикама показало се да су постојала бројна неслагања са предлозима Извршног бироа и да и после девет месеци расправа нису усаглашени ставови о многим важним питањима. Са ставом Извршног бироа СКЈ да се Југословени у исказивању резултата пописа исказу у категорији „Разно“ сложио се ЦК СК БиХ, али не и ЦК СК Србије и ЦК СК Црне Горе који су сматрали да Југословене треба исказати посебно и у збирним резултатима, онако како су се грађани и изјаснили, без обзира што југословенство није признавано за националну категорију. У Хрватској су прихватили став Председништва СКЈ да Југословени нису ни национална ни наднационална категорија и да се у Југославији „сви осећамо Југословенима“, те стога опредељеност за једну народност не искључује припадност Југославији. Из Загребa је предложено да се Југословени исказу у рубрици „неопредељен у смислу народности“, заједно са онима који се уопште нису определили. У републикама је прихваћен став да се муслимани у резултатима пописа исказу као „Муслимани - у смислу народности“, али су се централни комитети Црне Горе, БиХ, Словеније и Србије противили да се етничка припадност муслимана везује за одређену републику или говорни језик, истичући да је сваки грађанин, без обзира где се налазио, имао право да слободно изрази своју националну припадност. Другачије су мислили у Македонији и Хрватској. ИО РК ССРН Македоније је закључио да су муслимани у Македонији македонског порекла и да им је говорни језик македонски, а културна традиција део опште македонске културне традиције, те да би они требало да се изјасне као Македонци.³¹ У Хрватској је на поменутом састанку 25. јуна заузет став да уз појам „Муслиман“ није био потребан додатак о језику, а ако би се он уносио да би требало да гласи „Муслиман -

29 АЈ, 507/IV, IV/122, Преглед активности и састанака...

30 ХДА, 1228, ССРН, к. 526, Преглед ставова...

31 АЈ, 142, ССРН, 356, 01-12/7, 12. 1. 1971; ХДА, 1228, ССРН, к. 526, Преглед ставова...

српског“; тј. „Муслиман - хрватског“ језичког подруја, односно „Муслиман - српскохрватског“ и „Муслиман - хрватскосрпског“ језичког подручја. У Хрватској су посебно истицали и статус грађана који ће се одредити према регионалној, локалној или покрајинској припадности, констатујући да није било основа да се регионална припадност уноси у било коју рубрику о народности, јер се није радило о народностима. Ово питање тада још увек није било у средишту пажње државног врха и проћи ће још пола године док и оно не ескалира у виду оштре националистичке кампање у Хрватској.³² Око исказивања Украјинаца и Русина владало је несагласје. Централни комитети СК Србије, Војводине и БиХ су сматрали да је њих требало приказати одвојено. Покрајински комитет СК Војводине је 10. јуна 1970. у писму Извршном бироу Председништва СКЈ заговарао право Русина да се самостално изјасне. Писали су да је стање свести Русина у САП Војводини било резултат „специфичног развојног пута ове групе у прошлости“ и да су се ове две групе због разлика у језику, културном нивоу, религији и етничким обележјима развијале без већих узајамних веза и утицаја.³³ Супротно од тога, ЦК СК Словеније је био за то да се прикажу заједно, „јер се ради о истој етничкој припадности“. Преовладало је мишљење да Роме (Цигане) треба у збирном прегледу исказати као посебну категорију, а не под „разно“, с тим да су у БиХ сматрали да назив треба да буде „Роми“ уместо „Цигани“. Мишљење Извршног бироа СКЈ да матерњи језик треба дефинисати као језик раног детињства је подржало партијско руководство Словеније, али не и Србије. ЦК СК Србије је сматрао да као матерњи језик треба уписати онај језик за који се изјасни грађанин приликом пописа. У Хрватској су били уздржани и предлагали да се по овом питању консултују научници.³⁴

Огласио се и СУБНОР. Очекивано, ова организација је била највише незадовољна предложеним решењима за Југословене. Председништво Савезног одбора СУБНОР-а Југославије је 26. јуна 1970. подржало став да се појам „Југословен“ приликом пописа не може третирати као национална припадност, али се противило да се Југословени сврстају у исту рубрику у којој би били „разни случајеви“ регионалног изјашњавања попут Крајишника, Личана, Сремаца, Шумадинаца и сл. Упозорено је да би за многе од оних који се изјасне као Југословени сврставање у исту рубрику са онима који се одреде према регионалној припадности било „увреда“ и да би то

32 ХДА, 1228, ССРН, к. 526, Преглед ставова...

33 АЈ, 507/IV, к. 18/1-47, док. 21.

34 АЈ, 507/IV, IV/122; ХДА, 1228, ССРН, к. 526, Преглед ставова...

могло да има „негативне политичке ефекте међу борцима и омладином“. Нису се слагали ни да се изјашњавање за муслиманску народност ограничи само на БиХ и Санџак. Апеловали су и за то да се омогући одвојено изјашњавање Русина и Украјинаца.³⁵

Под утицајем свих ових ставова, Комисија Извршног бироа СКЈ је променила ставове и допунила стари „Резиме“. Према новом предлогу датираном са 29. септембром 1970, по питању муслимана се одустало од додатка „БиХ и Санџак“, те би остало само „Муслимани – у смислу народности“, уз опаску да би пописивачи морали да знају да се то не односи на припаднике исламске вероисповести. Учињен је уступак и у погледу исказивања Југословена и прихваћено да се у збирним подацима они исказу посебно, а не под „разно“. То је значило да би после навођења југословенских народа и националних наћина, у збирним подацима били наведени „Југословени“, они који су се регионално определили и они који се нису изјаснили у смислу члана 41 Устава СФРЈ.³⁶

Овај предлог допуне ставова већински је усвојен на седници Извршног бироа Председништва СКЈ 13. октобра 1970, али опет не једногласно, јер се руководство Македоније упорно противило промени статуса муслимана у попису. Будислав Шошкић је обавестио чланове овог тела да је разговарао телефоном са Крстом Црвенковским и Славком Милосавлевским и да су они изразили резерву према промени става везаног за исказивање муслимана. Црвенковски је поручио да би и могао да прихвати да се из заграде бришу БиХ и Санџак, али не и додаток који је Муслимане везивао само за српскохрватски говорни језик, уз обавезу пописивача да у ту рубрику не уписују припаднике исламске вере. Киро Глигоров, који је био на седници, инсистирао је на томе да је очигледно да су муслимани Македонци сасвим посебна етничка групација и да се радило о Македонцима. Слагао се да „БиХ и Санџак“ као ограда уз термин „Муслиман“ није било најсрећније решење у смислу територијалне границе, али је упозорио да би брисањем те одреднице преовладао верски моменат. Тврдио је да на Косову и Метохији и Македонији „Муслиман у смислу народности (...) не постоји“. Додао је да је муслиманско становништво у Македонији било „и иначе културно мање развијено“ и да би му помињање вере отежало „правилно субјективно опредељење“. Захтевао је да појам „Муслиман“ свакако буде ограничен: или територијалном или језичком одредницом. Мислио је да

35 АЈ, 837, II-4-6/45, Савез удружења бораца..., Бр. 0107-1156/2.

36 Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, (Београд: Седма сила, 1963), 24; АЈ, 507/IV, IV/122, Предлог допуна ставова...

је мањи грех ако се неко ко је пореклом из БиХ, а настањен је ван те републике, не изјасни као муслиман зато што би појам „Муслиман“ на попису био ограничен на БиХ и Санџак него да се муслимани у Македонији изјасне као „Муслимани“. Шошкић је подсећао да није требало изгубити из вида ни Црну Гору, јер ће се и на њеној територији део муслимана изјаснити као „Муслимани“ – „с тим мора да рачуна та мала црногорска нација, па и политичка структура“. Бојао се да би прављење изузетка за „македонски говорни језик и Македонију“ створило домино ефекат. Бено Зупанчич је поставио питање да ли су сви Муслимани широм Југославије имали све карактеристике националности. За БиХ се слагао да су имали обележје нације, али се питао да ли је то важило за целу Југославију: „Да ли је то сада марксистички приступ да ми кажемо да је Муслиман у Црној Гори и Словенији или у Косову, Македонији припадник те националности муслиманске“. Сличну дилему је имао и Стане Доланц. Сасвим посебно значење дискусији око македонских муслимана дао је Мика Трипало. Питао се зашто би била заштићена само Македонија и македонска нација од изјашњавања македонских муслимана као „Муслимана“, а не и Хрватска или Србија од дозвољавања онима који то желе да се изјасне по регионалној припадности (Шумадинци, Далматинци, Буњевци): „Као да неко сугерира да се неке од тих нација хрватска и српска што више расподјели на саставне дјелове“. Био је то редак случај да је неко изричито наступио против регионалног изјашњавања и да је у њему видео атак на јединство неке нације. Залагао се за то да се омогући муслиманима да се свуда тако изјасне, подсећајући да је њих око 30.000 живело и у Загребу, али и да се неће сви муслимани у БиХ изјаснити као „Муслимани“ већ ће бити појединаца који ће рећи да су Срби или Хрвати и да нико није полазио од претпоставке да се сви муслимани у БиХ и Санџаку морају изјаснити као „Муслимани“. Ставови Трипала су највише парали уши македонском руководству, па су Трипало и Глигоров више пута полемисали током ове седнице. Трипало је дао савет Глигорову: „Киро, брате могло се инструирати пописиваче да лијепо објасне читаву ствар а ви ћете инструирати доле на македонском језику, па молим лепо кад се буде ишло у ту групацију нека се људима каже, нека им се све предочи“, сматрајући да се неће „ништа изгубити“ ако се 10.000 људи у Македонији изјасни као „Муслимани“. Глигоров није одустајао, одговорио је да је формирање муслимана у БиХ као етничке припадности био посебан феномен и да „експанзирање те појаве на све што се зове Муслиманом у Југославији“ није научно доказано. На Трипалову упадицу: „А Санџак?“ одговорио је: „Не знам ја

за Санџак, ја говорим за сада за генерализирање једне појаве. Онда се то може рећи сутра и ако Арапин дође и не знам било ко други, па живи у Југославији и каже да је Муслиман“. Јединства није било, па је већински усвојен закључак да треба остати при ставу који је Извршни биро заузео 10. марта и 16. априла према коме је та рубрика требало да се зове „Муслиман - у смислу народности“, а да пописивачи буду припремљени да знају да објасне да се у тој рубрици не изражава верска припадност.³⁷

Почетком 1971. је деловало да су сва спорна питања како-тако усаглашена. Савезни завод за статистику је обавестио СИБ о закључцима Извршног бироа Председништва СКЈ од 13. октобра 1970. На заједничкој седници Председништва и ИО СК ССРНЈ 12. јануара 1971. је на самом крају дискусије усвојена информација о раду ССРН на попису од 12. маја 1970. Члан ИО Ласло Рехак је закључио да Председништво и ИО ССРН више нису имали потребе да расправљају о овим темама.³⁸

Стварност је била другачија. У другој половини јануара 1971. је отворено ново поље сучељавања. Повод је било објављивање упутства за попис Савезног завода за статистику и изјава генералног директора ове институције Ибрахима Латифића на конференцији за штампу одржаној 22. јануара 1971. да ће постојати три категорије за опредељивање грађана: народ, народност и национално неопредељени, при чему ће трећа категорија имати четири групе: они који се нису определили, Југословени, регионално опредељени (Босанац, Далматинац и сл.) и разно. Латифић је рекао само оно што су пре тога усвојили Извршни биро Председништва СКЈ и ССРН, али је његова изјава изазвала бројне коментаре у јавности, супротстављене ставове и дала повода националистичкој кампањи у Хрватској. Спор је настао око могућности да се грађани изјасне по регионалној припадности.³⁹

У претходном попису 1961, као и у пробном попису 1969. веома мали број грађана је искористио могућност да се определи према регионалној припадности. У попису 1961. се као Југословен и по регионалној припадности изјаснило укупно 1,7% становника (у БиХ 8,4%, а у Хрватској 0,4%).⁴⁰ Међутим, тај проблем су после Латифићеве изјаве водеће хрватске културне институције и поли-

37 АЈ, 507/IV, СКЈ, IV/122.

38 АЈ, ССРН, 356, 01-12/7, 12. 1. 1971.

39 АЈ, 507/XXIIIЦ, к. 2/1-3, док. 1; „Попис становништва од 1. до 15. априла“, *Борба*, 22. 1. 1971, 1, 6.

40 АЈ, 130, СИБ, ф. 1165, Савезни завод за статистику, број 762/1.

тички врх наметнули као прворазредно политичко и национално питање. У Хрватској су институције које су и до тада биле носиоци национализма (Матица хрватска, Друштво књижевника Хрватске) искористиле најаву могућности о регионалном изјашњавању за стварање тезе о угрожености хрватског националног бића коме прети разбијање због могућности да се неки грађани изјасне по локалној припадности (Далматинци, Истријани и сл.).

У кампању против регионалног изјашњавања били су укључени бројни сегменти хрватског друштва: културне и научне институције, политичке, партијске и друштвене организације и грађани. Кампања је имала изразито национални набој, а често и антисрпску реторику. Хрватски народ је описиван као жртва, творцима упутства за попис су без основа приписиване зле намере и жеља да разбију хрватски етнички простор. Кампања је обиловала злоупотребама искривљених примера из прошлости у сврху доказивања угрожености хрватског народа. Изношене су веома тешке оптужбе и инсинуације, конструисане теорије завере и захтевано је да се из пописа избаци регионална припадност или да се попис одложи. Намера састављача упутства за попис је злонамерно и нетачно приказивана, а у више наврата мета директних и оштрих напада били су Ибрахим Латифић и институција на чијем је челу био, иако су они само одлуку савезних власти, у чијем су доношењу учествовали и представници Хрватске, преточили у упутство за попис. Тенденциозно је тумачено да је регионално изјашњавање супротстављано националном, без основа је стваран утисак да је могућност регионалног опредељивања намерно истакнута као замена за национално опредељивање. У писмима и саопштењима огранака Матице хрватске, локалних партијских комитета, локалних конференција Савеза омладине, основне организације СК Општинског суда у Загребу, Друштва пријатеља дубровачке старине, Управног одбора Повијесног друштва Хрватске, Управног одбора Друштва књижевника Хрватске, Управног одбора Географског друштва Хрватске, Одбора хрватске пагвашке групе, Председништва ЈАЗУ и неких грађана захтевано је да се грађанима не дозволи да се регионално исказују, да се, ако је потребно, попис одложи док се не окончају уставне промене у земљи, да се напишу и сви грађани на привременом раду ван земље и да свака република изврши попис унутар својих граница. ОК СК Ђакова је захтевао и да се приликом одабира пописивача води рачуна о „политичкој зрелости и националном саставу пописивача“. Припремљени формулар за попис је одбациван као „неприкладан и злонамеран“, регионално опредељивање је жигосано као „поли-

тички штетно и са знанственог становишта неодрживо“, тврђено је да би регионалним изјашњавањем хрватски народ био сведен „на безначајну националну мањину у Југославији“. Истицање регионалне припадности је проглашено за средство оних који су тежили „денационализацији, подјармљивању, цијепању или уништењу хрватског народа“. Веома радикална је била Матица хрватска. Захтевала је одлагање пописа становништва док се не заврши „најављена друштвено-политичка и државна реформа“ земље и да попис обави свака република на својој територији „према својим особеним потребама“. Друштво повјесничара Хрватске је усвајање могућности регионалног изјашњавања повезало са непријатељима Хрватске у прошлости који су „подупирањем далматинског аутономаштва, истријанства, славонства итд. настојали ослабити или чак спријечити не само хрватски национални покрет него и миноризирати хрватску националну опстојност“. Националистичка реторика је неретко прелазила у антисрпску. Краљевина Југославија, краљ Александар и Никола Пашић, али и Савезни завод за статистику су изједначавани са Аустро-Угарском, Италијом, Млечанима, „аустријским и мађарским хегемонистима, иредентистима, унитаристима, а посебно фашистичким освајачима“. Упутство за попис је довођено у везу са „хегемонистичким режимом“ Краљевине Југославије која је „срачунатом геометријом територијалне подјеле на области и бановине намјерно разбијала цјеловитост хрватског и других етничких и националних територија“, те је Хрватима наметнута идеја „унитаристичког хегемонистичког југословенства“. Матица хрватска је инсинуирала могућност да приликом пописа пописивачи сугеришу грађанима одговоре својим питањима: „Ти си Загорац зар не? или: ви сте Далматинци, ви сте Истриани?“ Исказана је бојазан да тај „безазлени, делимично неписмени“ свет неће увидети „замку“ која им је припремљена да би их спречила да „изразе своју хрватску националну припадност“. У неким иступима је тражено и објављивање имена и политичка одговорност представника Хрватске који су учествовали у изради пописних листова, јер је њихово слагање са предложеном формулацијом у пописним листовима оцењено као „политички примитивно“, пошто је водило ка „унитаризму“. Савезни завод за статистику и директор Латифић су жигосани да су „намјерним или ненамјерним сугерирањем регионалне припадности“ одступили од принципа равноправности народа прокламованог на Брионском пленуму, 10. седници ЦК СКХ и у другим партијским документима и Уставу СФРЈ. Ибрахим Латифић је оптужен да је „непосредно одговоран“ за „насталу ситуацију као и за произашле

политичке посљедице“ и захтевано је да га позове на одговорност „онај који га је на ту функцију именовao“.⁴¹ Писма појединаца су често била још оштрије интонирана. Професор Звонимир Бартолић и драмски уметник Винко Лисјак су регионализам доживели као средство којим су се у прошлости користили непријатељи хрватског народа како би измишљањем нових националности „брисали хрватско име“. За циљ састављача упутстава за попис је проглашена жеља да посеју раздор у Хрватској. За то су оптужили „унитаристички национализам, закамouflиран у регионалном, 'завичајном' цвијећу, иза чијег се мириса, нажалост, шири к унд к. пашићевско-карађорђевићевски воњ“. Претили су одбијањем пописног листа ако он не буде измењен. Објављивање упутстава за попис је било повод „једном Хрвату из Шибеника“ да регионално опредељивање означи као „враћање на средњовјековне позиције кад је наш народ под јармом туђина Турака, Њемаца, Талијана, Венеције и Маџара до великосрба био цијепан и називан којекаквим регијским именима“. Циљ писма је био и да докаже да је БиХ била „по повјесној традицији, географском положају, па и по већини народа – ако укључимо и муслимане – претежно хрватска земља“, а да је измишљена нова нација (муслимани) само да БиХ не би била хрватска земља.⁴²

Хрватско руководство је ове захтеве артикулисало према савезним властима и питање регионалног изјашњавања наметнуло током фебруара 1971. као најважније национално питање. На седници ИО РК ССРН Хрватске 27. јануара Нета Сламник је тражила да се протестује против Латифићеве изјаве о регионалном изјашњавању грађана, оптужујући га да се тиме ствара могућност за „разбијање националне хомогености“. Подржала ју је већина присутних, видећи у могућности за исказивање „регионалне припадности“ простор за деловање „унитаристичких и националистичких снага“. Прихваћен је став да се грађанима омогући слободно изјашњавање, али да ССРН поведе кампању објашњавања грађанима да регионално изјашњавање не постоји већ представља националну неопредељеност.⁴³ Притисци из Хрватске су настављени синхронизованом акцијом републичког ССРН и ИВ према савезним органима. Републички органи су се солидарисали са протестима у Хрватској. У писму

41 ХДА, 1228, ССРН, к. 527, документа: 87/1; 87/1-2; 87/2, 87/4, 87/5; 87/6, 87/7, 87/9, 87/10, 87/11, 87/13; „Матица хрватска тражи одлагање пописа становништва“, *Борба*, 3. 2. 1971, 6.

42 ХДА, 1228, ССРН, к. 527, документа 87/3; 87/12.

43 „Попис није плебисцит о националном питању“, *Борба*, 28. 1. 1971, 6; „Регионално изјашњавање – неприхватљиво“, *Борба*, 30. 1. 1971, 11.

ИВ Хрватске СИБ-у 8. фебруара и ССРН Хрватске Извршном одбору Савезне конференције 9. фебруара је стајало да је неприхватљиво да се попис обави према ставовима које је у својој изјави изнео Латифић. Захтевано је да, уколико грађанин наведе локалну припадност, пописивач мора да га упозори да то није одговор на питање о народности или етничкој припадности, а ако грађанин остане при свом ставу, да га пописивач упозори да тиме није дао никакав одговор и да се сматра да је тако искористио своје уставно право из члана 41 Устава да се не изјасни о својој националности. Из Хрватске је захтевано да се при исказивању резултата пописа не искажу они који су се регионално изјаснили. У захтеву ИВ Хрватске је исказан страх да би се изјашњавање становника Истре као „Истрана“ или „Пулежана“ могло злоупотребити за „шпекулативне /иредентистичке/ интерпретације“, тј. за тврдњу да се ради о Италијанима који нису хтели да се као такви изјасне.⁴⁴

Поводом оптужби из Хрватске, Савезни завод за статистику је одржао нову конференцију за штампу 4. фебруара и на њој је истакнуто да је одлука о праву грађана на регионално изјашњавање била одлука СКЈ и ССРНЈ, као и да је у пробном попису из 1969. грађана који су се тако изјаснили било свега 0,2%.⁴⁵ Латифић се обратио новинарима и 10. фебруара 1971. и одбацио оптужбе да су он или Завод национално изјашњавање замењивали регионалним и подсетио да се Завод још почетком 1970. обратио политичким телима са дилемама око националног изјашњавања, јер је сматрао да је то политичко питање и да су све одлуке у вези са тим питањем донели политички органи, а да их је Завод само технички спроводио.⁴⁶

За то време, руководство Србије је подржавало право грађана на слободно опредељење, те је остављена могућност да се они изјасне и по регионалној припадности и као Југословени, уз обавезу пописивача да их упознају са тиме да то није национално опредељење. Председник организационо-политичког већа Скупштине Србије Бошко Крунић се позивао на резултате пробног пописа у коме се само 0,2% грађана изјаснило према регионалној припадности и закључио да је то показало да није било основа за страх да би регионално изјашњавање могло да „смањи“ или „повећа“ поједине нације. У Србији су чак сматрали да би и инструкција пописивачима да

44 АЈ, 142, ССРН, к. 359, 01-32/2, 11. 2. 1971; АЈ, 130, СИБ, ф. 1165, СР Хрватска, Извршно вијеће, Стр. Пов. 27/1971; „Искључити могућност регионалног опредељења“, *Борба*, 9. 2. 1971, 6.

45 „О попису постигнут политички договор у СК и ССРН“, *Борба*, 5. 2. 1971, 6.

46 „Доследно спроведени ставови политичких форума“, *Борба*, 11. 2. 1971, 6.

објасне грађанима да регионално објашњавање или изјашњавање као „Југословен“ не представља национално изјашњавање могла да буде тумачена као притисак на слободну вољу грађана.⁴⁷

Притисци из Хрватске су уродили плодом. Најпре је 10. фебруара СИВ заузео став да федерација није имала „посебног интереса“ за податке о регионалном изјашњавању. Позивајући се на „настале политичке импликације“ савезна влада је предложила Савезном заводу за статистику да у упутству за попис не наводи примере о регионалној припадности. Додуше, СИВ није прихватио хрватски захтев да ће пописивач, ако грађанин остане при свом ставу о регионалној припадности, сматрати да се није изјаснио. Предложено је да пописивач буде дужан да грађанину који на питање о народности наведе регионалну припадност укаже да то није одговор на питање о националној и етничкој припадности, као и да је право грађанина да се тако изјасни. Ако би грађанин и даље устрајавао на свом ставу, пописивач би био дужан да такву изјаву унесе у пописни лист.⁴⁸ Већ сутрадан, 11. фебруара је заседао ИО СК ССРН. Изнет је став Хрватске да је „у повјесном развоју Хрватска била регионално увјек комадана“ од Аустријанаца, Мађара и Италијана и то на бази регионалне припадности по којој је Истранима и Далматинцима негирано да су Хрвати. Седници је присуствовао и Латифић, који је изјавио да га је „болело“ све што су он и завод претрпели спроводећи ставове политичких тела и критиковао је ССРН Хрватске што није политички реаговао на нападе из Хрватске којима су он и Завод за статистику били изложени. После дуге дискусије ИО СК ССРН је одлучио да предложи СИВ-у да се „омогући одговарајућим органима република и покрајина да у погледу регионалног изјашњавања дају упутство пописивачима према својим специфичним условима“, уз понављање става СИВ-а да се у случају регионалне припадности грађана није радило о подацима за чије је праћење „Федерација посебно заинтересована“.⁴⁹

Тиме је процес парцелисања државе по републичким границама добио израз и у попису становништва, јер грађани у различитим републикама нису могли да се изјашњавају на исти начин. Тачније, у шест република су по питању регионалног изјашњавања примењена чак четири модела. Спроводећи поново политичку

47 „Потпуна слобода изјашњавања у попису“, *Борба*, 6. 2. 1971, 6; „Србија: Потпуна слобода одређивања“, *Борба*, 23. 2. 1971, 6.

48 АЈ, 130, СИВ, ф. 1165, Записници.

49 АЈ, 142, ССРН, к. 359, 01-32/2, 11. 2. 1971; „О попису становништва“, *Борба*, 13. 2. 1971, 6.

вољу, Савезни завод за статистику је упутством за пописиваче овластио републичке заводе да донесу допунско упутство за пописиваче у својој републици. На основу тога су републички заводи за статистику Србије, Црне Горе и Словеније донели упутство према коме су пописивачи морали да прихвате без икаквог коментара одговор грађана о регионалној припадности. Према допунском упутству у Македонији пописивач је морао да упозори грађанина да то није одговор на питање о народној или етничкој припадности, али да је његово право да се и тако изјасни и да, ако грађанин остане при својој изјави, такав одговор унесе у пописни лист. Допунско упутство у БиХ је обавезивало пописивача да грађанину који се регионално искаже објасни да то није национално изјашњавање, а ако грађанин и даље инсистира на свом одговору, уписаће „Није се изјаснио“. Допунско упутство у Хрватској је предвиђало исту обавезу пописивача као у БиХ, с тим да је обавеза пописивача да га, ако инсистира на свом одговору, обавести да тиме није дао одговор на питање о народној и етничкој припадности и да се сматра да је искористио право из члана 41 устава и да упише „Није се изјаснио“. Тиме су у обради података такви грађани у Србији, Словенији, Црној Гори и Македонији сврстани по регионалној припадности, а у Хрватској и БиХ су сврстани у „Лица која се нису изјаснила према члану 41. Устава СФРЈ“. У коначним резултатима пописа грађани су подељени у две групе: „Национално се изјаснили“ и „Нису се национално изјаснили“. За прву групу су исказани по абecedном реду прво народи Југославије, затим „народности“ (националне мањине) Југославије, а онда припадници осталих народа и „народности“. Они који се нису национално изјаснили су сврстани у три подгрупе: они који се нису изјаснили (према члану 41 Устава СФРЈ), Југословени и они који су се изјаснили у смислу регионалне припадности. После свих политичких расправа, притисака, компромиса и кампање против регионалног изјашњавања и изјашњавања за југословенство у националном смислу, у Југославији се није изјаснило користећи право из члана 41 Устава 32.774 грађанина, као Југословен се изјаснило 273.077 (1,3% грађана), а према регионалној припадности 15.002 (0,07% грађана). У Хрватској, у којој је било највише отпора праву грађана да се изјасне према регионалној припадности, оних који су уписани да се нису изјаснили према члану 41 Устава, а међу којима су били и регионално опредељени, било је свега 15.798 или 0,3%. Како је и исказивање резултата пописа било политичко, а не стручно питање, политичарима је за око запао велики пораст броја Југословена у Војводини. Њих је 1971. било 46.928 (2,4%), што је

било чак 14 пута више него 1961. На састанцима Комисије за развој друштвено-политичких заједница и међунационалне односе током 1971, на којима је расправљано о томе како исказати резултате пописа, нису имали одговор како политички објаснити тај феномен, који је за југословенски, а посебно војвођански врх представљао „идејно-политичко питање“.⁵⁰

Извори и литература

Необјављени извори

Архив Југославије:

- 507, СКЈ, Извршни комитет-биро.
 - 507/XXIIIЦ, СКЈ, Комисија Председништва СКЈ за развој друштвено-политичких заједница и међунационалне односе.
 - XXIIIА, Комисија за питања међунационалних и међурепубличких односа.
 - 837, Кабинет Председника републике.
 - 142, ССРН.
 - 130, СИВ.
- Хрватски државни архив, ССРН.

Објављени извори

1. *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga IX: Stanovništvo po narodnosti. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1954.
2. *Popis stanovništva 1953*, knjiga VIII: Narodnost i maternji jezik. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1959.
3. *Popis stanovništva 1961*, Knjiga I: Vitalna, etnička i migraciona obeležja. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1970.
4. *Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo. Vitalna, etnička i migraciona obeležja*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1974.

Штампа

1. „Попис није плебисцит о националном питању“. *Борба*, 28. 1. 1971, 6.

50 *Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo. Vitalna, etnička i migraciona obeležja*, (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1974), XIV, XV, XVI, 12, 16, 24, 28, 36, 44; АЈ, 507/XXIIIЦ, к. 2/1-3, док 1; Исто, к. 4/1-22, док. 7.

2. „Регионално изјашњавање – неприхватљиво“. *Борба*, 30. 1. 1971, 11.
3. „Искључити могућност регионалног опредељења“. *Борба*, 9. 2. 1971, 6.
4. „О попису постигнут политички договор у СК и ССРН“. *Борба*, 5. 2. 1971, 6.
5. „Доследно спроведени ставови политичких форума“. *Борба*, 11. 2. 1971, 6.
6. „Потпуна слобода изјашњавања у попису“. *Борба*, 6. 2. 1971, 6.
7. „Србија: Потпуна слобода опредељивања“. *Борба*, 23. 2. 1971, 6.
8. „О попису становништва“. *Борба*, 13. 2. 1971, 6.
9. „Матица хрватска тражи одлагање пописа становништва“. *Борба*, 3. 2. 1971, 6.

Литература

1. Атанасиадис, Атанасије. *Исламска димензија етногенезе Бошњака. Историјски токови и савремено стање*. Крагујевац: Каленић, 2015.
2. Bjelajac, Mile. *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 1999.
3. Gligorijević, Branislav. „Jugoslovenstvo između dva rata“. *JIČ* 1–4/1986, 71–97.
4. Димић, Љубодраг. *Срби и Југославија, простор, друштво, политика (поглед с краја века)*. Београд: Стубови културе, 1998.
5. Димић, Љубодраг. „Држава, интегрално југословенство и култура“. *Књижевност* 1–3/1994, 171–207.
6. Жутић, Никола. „Идеологија југословенства и њено распадање (1929–1939)“. *Историјски гласник* 1–2/1988. 63–91.
7. Kamberović, Husnija. „Josip Broz Tito i nacionalni identitet Muslimana u Bosni i Hercegovini – dva viđenja“. *Tito – viđenja i tumačenja*, urednik dr Olga Manojlović Pintar, 274–281. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.
8. Kamberović, Husnija. *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke istorije 20. stoljeća*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2011.
9. Kamberović, Husnija. „Bošnjaci 1968: politički kontekst priznanja nacionalnog identiteta“. *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, 59–81. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2009.
10. Lučić, Iva. „Stavovi Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije o nacionalnom identitetu bosanskih Muslimana/Bošnjaka. Između afirmacije, negacije i konfesionalne artikulacije“. *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, 97–115. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2009.

11. Marković, Predrag J. „Istoričari i jugoslovenstvo u socijalističkoj Jugoslaviji“. *JIC* 1-2, 2001, 151-164.
12. Nikolić, Kosta. „Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije. Doktrina i praksa 1919-1945“. *Istorija 20. veka* 2/1998, 65-86.
13. Николић, Коста. *Мим о партизанском југословенству*. Београд: Завод за уџбенике, 2015.
14. Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1988*. Београд: Nolit, 1988.
15. Петрановић, Бранко. *Југословенско искуство српске националне интеграције*. Београд: Службени лист, 1993.
16. Petranović, Branko. *Bez bojazni od tabu tema*. Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010.
17. Pešić, Desanka. „Jugoslovenstvo' u kongresnim dokumentima KPJ/SKJ“. *JIC* 3/1987, 99-111.
18. Радић, Радмила. *Држава и верске заједнице, 1945-1970*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2002.
19. Sarač-Rujanac, Dženita. *Odnos verskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka od 1980. do 1990. godine*. Сарајево: Institut za istoriju, 2012.
20. *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*. Београд: Седма сила, 1963.

Summary

Slobodan Selinić
Institute for Recent History of Serbia

National Question in Yugoslavia According to 1971 Census

Abstract: National question was of great importance during the existence of the Yugoslav state. The article deals with the question of the importance of 1971 Census for interethnic relations, and how the Yugoslav Communist League (YCL) defined the most controversial phenomenon which occurred during the process (citizens declaring their national identity as Yugoslav, Muslim, or according to regional affiliation). The article uses sources from the Archives of Yugoslavia, the Croatian State Archives, the press and relevant literature.

Key words: Yugoslavia, 1971 Census, Yugoslavs, Muslims, regional affiliation, YCL, Croatia, Serbia, Macedonia, Slovenia, Bosnia and Herzegovina

The 1971 Census in Yugoslavia became a primary political issue as a result of previous controversies between the leaderships of the republics and interethnic relations which had been strained during the preparation for the census. Numerous dilemmas arose for the political leaderships during 1970/1971: first, the problem of citizens identifying themselves as Yugoslavs or Muslims, and later according to regional affiliation. The controversial questions were resolved by interethnic negotiations, compromises and pressures. The concept of a Yugoslav identity was deprived of national meaning, but the YCL had to accept the possibility for citizens to declare themselves as Yugoslavs. The status of nation was recognized to Muslims, but there were a lot of dilemmas whether it applied only to the territory of Bosnia and Herzegovina and the Serbo-Croatian speaking Muslims or to all of them on the whole territory of Yugoslavia.

The problem of declaring national identity according to regional affiliation escalated during 1970 when the Croat political leadership as well as the political, cultural, scientific and other organizations opposed

this, using that issue for a nationalistic campaign. After their pressure, the federal leadership accepted that the issue be regulated by each republic according to its will; the result was that the citizens in Croatia and Bosnia and Herzegovina were not allowed to declare themselves according to regional affiliation.